

Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas uzruna II Pasaules Latviešu Zinātnieku Kongresā 2001. gada 14. augustā, Rīgā

Publicēts pirms vairāk nekā 23 gadiem

Publicēts: 14.08.2001.

Jūsu ekselence Izglītības un zinātnes ministra kungs,
godātā akademiķu un zinātnieku saime!

Ir apritējuši desmit gadi kopš pirmā Pasaules latviešu zinātnieku kongresa, kad pirmo reizi kopš Otrā pasaules kara beigām Latvijā sapulcējās latviešu zinātnieki no visām pasaules malām. Tas bija unikāls un dziļš emocionāls pārdzīvojums visiem tiem, kam bija izdevība piedzīvot šo skaisto Latvijas intelekta kopā saplūšanu vienā, vienotā saimē. Toreiz mēs zinātnieki, tā pat kā visa pārējā sabiedrība, jutāmies patriotiska pacilājuma un nākotnes cerību pilni. Mēs varējām priecāties par to, cik liela un plaša ir latviešu zinātnieku saime, un domāt par to, kā vislabāk šos intelektuālos resursus izmantot neatkarīgas Latvijas nākotnes celšanai.

Pagājušie desmit gadi ir līdzīgi nesuši lielas un radikālas pārmaiņas. Tos milzīgos zinātnieku štatus, kādus varēja uzturēt Padomju impērija savā kolonijā, mazā neatkarīgā Latvijā nevarēja cerēt ilgstoši uzturēt. Veseliem zinātnes laukiem, kā sociālām zinātnēm, bija jārodas pilnīgi no jauna, citiem – kā humanitārajām zinātnēm – bija jāmeklē jauni pamati, ārpus marksistiskās ideoloģijas.

Uz atkal apvienotās Eiropas fona, Latvija ir sevi pieteikusi kā tāda valsts, kuras lielākā bagātība ir tās cilvēki ar saviem talantiem un spējām, kā tāda valsts kuras vērtīgākais kapitāls ir tās iedzīvotāju intelektuālais potenciāls un radošu jauninājumu spējas. Ir skaidrs, ka izglītībai un zinātnei šajā koncepcijā pieder svarīga un neatvietoājama loma. Ir skaidrs, ka šie valsts politikas līmenī izvirzītie mērķi prasa atbilstošu taktiku un stratēģiju lai tos īstenotu. Ir vairāk kā skaidrs, ka šo mērķu īstenošana no valsts puses prasa gan politisko gribu, gan līdzekļu ieguldījumu. Pie tam ir jāuzsver atkal un atkal – ieguldījumi zinātnē un izglītībā, tie nav tikai parastie ikdienas tēriņi. Tas ir vārda burtiskā nozīmē ieguldījums valsts nākotnē, viens no tādiem, kuri visātrāk un visdrošāk nes augļus.

Taču kāds reāli šobrīd ir valsts atbalsts zinātnei un pētniecībai, kāda jauno zinātnieku piesaiste un zinātniskās jaunās paaudzes izaudzinašana?

Zinātnes finansējums no valsts budžeta, kas Latvijā sastāda 0,21% no IKP 2000. gadā, ir viszemākais ES kandidātvalstu vidū. Mēs tātad šeit izvirzāmies kaunpilnā pēdējā vietā valsts atbalsta ziņā. Ar šādu atbalsta līmeni nav pat cerības saglabāt līdz šim sasniegto līmeni, kur nu vēl runāt par nākotnes attīstību un perspektīvām. Nevaram aizbildināties ar to, ka esam maza valsts un ka mums kā postkomunistiskai valstij tam vienkārši pietrūkst līdzekļu. Salīdzinājums nav ar esošām ES dalībvalstīm, bet gan ar kandidātvalstīm. Un šo valstu vidū pat kaimiņzeme Igaunija, ar 0,6% no IKP, zinātnē iegulda proporcionāli trīs reizes vairāk par Latviju, neskatoties uz to, ka tā ir mazāka par Latviju. Slovēnija iegulda 1,2%, Čehija 1,4%. Latvija 0,21%.

Zinātnes attīstībai vienādi svarīgi – un savstarpēji cieši saistīti – ir tie līdzekļi, kas tiek atvēlēti pašiem pētniecības darbiem un tie, kas tiek ieguldīti jauno zinātnieku izglītībā un profesionālā izaugsme. It sevišķi tādu vēsturisku pāreju posmā, kādas pārdzīvotas pēdējo desmit gadu laikā, paaudžu maiņa un jaunu zinātnieku iesaistīšana būtu uzskatāma kā fundamentāli svarīga valsts prioritāte. Tā vietā konstatējam, ka doktorantūras studentu un iegūto zinātnes doktora grādu skaits nemitīgi turpina sarukt, līdz šobrīd tas sasniedzis jau kritisku līmeni. Profesoru un citu zinātnisko darbinieku vidējais vecums Latvijas augstskolās ir 56 gadi. Akadēmiskajam personālam ar doktora grādu vidējais vecums ir vēl lielāks – 59 gadi. Šobrīd Latvijā pa gadu doktora disertāciju sekmīgi aizstāv vairs tikai kādi 20 kandidāti, kur varbūt kādi 30 pa gadu būtu nepieciešami pat elementārai personālsastāva atjaunošanai, un kur būtu jādomā par vairākiem simtiem gadā, ja mērķis tiešām būtu attīstība un zinātniskās inovācijas spējas valsts mērogā. Nespēja piesaistīt jaunus zinātniekus līdzekļu trūkuma dēļ ar laiku arvien vairāk zinātnes nozaru vienkārši izdzēsīs no Latvijas zinātnes kartes.

Daļēja atbildība par jauno zinātnieku trūkumu tomēr jāuzņemas arī pašai zinātnieku saimei. Tā piemēram promocijas kritēriji un promocijas komisiju darbība ir pašu zinātnieku rokās. Izvēle par to – vai paturēt darbinieku kas pārsniedzis pensijas vecumu, vai atbrīvot vietu jaunam iesācējam līdz šim ir bijusi koleģiāli izveidotu lēmējgrupu rokās. Galvenie lēmēji tajās protams ir vecākie zinātnieki!

Ja paraugāmies uz zinātnieku skaitu uz 10 000 valsts iedzīvotājiem, tad 1998. gadā Latvijai šis skaitlis bija 18,6, Lgaunijai turpat divreiz lielāks – 34,8, Zviedrijai 78,0, bet Eiropas savienībā vidēji – 49,0. Te atkal parādās Latvijas gluži dramatiskais atpalcības līmenis, kas draud ar ļoti nopietnām sekām. Vispirms, kritiski apdraudēta ir kļuvusi augstskolas pasniedzēju kadru atjaunošana, kas nozīmē ka nākotnē nevar būt nodrošināta pat vispārējā augstākā izglītība, par zinātnieku izaugsmi nemaz nerunājot. Taču tieši zinātnes un zinātnieku izaugsme ir Latvijai vairāk nekā vajadzīga. Zinātnes attīstība veido pamatus, uz kuriem izglītības sistēma var audzināt modernai demokrātiskai sabiedrībai sagatavotus valsts iedzīvotājus – tādus, kas spēj uzņemt un izvērtēt informāciju, tādus, kam ir pamata izpratne par civilizētu sabiedrību un kultūras vēsturi, tādus, kas spēj sekmīgi darboties un izturēt konkurenci globalizētas ekonomijas kontekstā. Bez tam, zinātne nav tikai būtiska civilizētas sabiedrības kompozante, savā ciešā sasaistē ar tehnoloģijas attīstību tā veicina arī valsts ekonomisko attīstību un nozīmīgā veidā palīdz celt vispārējo labklājības līmeni.

Latvijas tagadējā atpalcība savas zinātnes atbalstā ir vēl jo nožēlojamāka tamdēļ, ka mūsu zinātnei ir jau pāri par simts gadu vecas tradīcijas, un ka mūsu līdzšinējo zinātnisko sasniegumu kopējā balance tālu pārsniedz to, ko varētu loģiski sagaidīt no tik maza iedzīvotāju skaita.

Protams, ne visas Latvijas zinātnes nepilnības iespējams izskaidrot ar nepietiekamu valsts finansējumu. Arī pašiem zinātniekiem, kā jau teikts, ir jānes sava daļa atbildības. Nopietna loma zinātnes attīstībā pieder arī dažādo institucionālo struktūru sakārtošanai. Tas, ka panākta 20 no 34 zinātnisko institūtu integrācija augstskolās uzskatāms par soli pareizā virzienā. Tas, ka šobrīd Latvijā studējošie aptuveni 100 000 studenti ir izkaisīti pa kādām 34 augstskolām nav laba zīme. Tas liecina par sadrumstalotību un eventuālu funkciju dublēšanos kas nav savienojama ar resursu maksimāli ekonomisku un lietderīgu izmantošanu. Sīkas iestādes nevar nodrošināt ne pilnīgas un pilnvērtīgas, akreditētas programmas, nedz arī atļauties noālgot vienādi augsti kvalificētus mācībspēkus. Tas, ka vieni un tie paši mācībspēki jūtas spiesti strādāt vairākās augstskolās savu mazo algu dēļ, arī nav nekāds ilgtermiņa risinājums. Nevienu no savām darba vietām tāds cilvēks nevar ziedoties 100%, kas nevar palikt bez iespaida uz pedagoģiskā darba kvalitāti. Nopietnam, konkurētspējīgam pētniecības darbam tādos apstākļos ir tikpat kā neiespējams nodoties. Beigu beigās, taupības vietā te iznāk izšķērdība: cilvēki nelietderīgi izšķiež savus spēkus, un valsts nelietderīgi izšķiež savus resursus.

Pārāk lielā augstākās izglītības iestāžu skaita dēļ būtu svarīgi skaidrāk atšķirt tehniskās arodskolas no koledžām un koledžas no universitātēm, kur notiek arī pētniecība. Būtu vajadzīgs uzlikt augstākas prasības mācību kvalitātei un ciešāk kontrolēt no studentiem iekasēto mācības maksu izlietojumu. Pašām iestādēm ir jāatbild par to, ka izglītības iestādes neklūst par profesionālu izspiedēju darba vietu. Situācijas, kur dekāni ņem kukuļus par studentu uzņemšanu vai departamentu direktori pārdod nepelnītus diplomus – pat zinātniskos grādus – ir absolūti un kategoriski jānovērš pirms mēs pievienojamies kopējai ES izglītības telpai.

Nevaru nepieminēt problēmas, kas saistās ar dažādām iestādēm piederošo īpašumu juridiskā statusa sakārtošanu, privatizāciju vai apsaimniekošanu. Ja daudzus miljonus vērtus īpašumus nepārdod par naudu, atbilstoši to tirgus vērtībai, bet gan privatizē par sertifikātiem, tie ir miljoni kas pazūd izglītības un zinātnes attīstībai, tie ir miljoni kas ir zaudēti mūsu valsts attīstībai.

Pēdējo gadu laikā Latvijas zinātnieki ir spējuši izturēt sīvu starptautisko konkurenci, un regulāri izcīnīt atbalstu no Eiropas savienības fondiem, it sevišķi no pietā ietvara programmām. Atliek tikai cerēt, ka nākotnē būs iespējams šo atbalsta līmeni vēl uzlabot. No Latvijas puses katrs Eiropas projektos ieguldītais lats ir dubulti atmaksājies. Būtu nopietni jāpadomā par to, kā kaut vai daļu no šādi atpelnītiem līdzekļiem novirzīt zinātnes attīstībai domātiem fondiem.

Kad desmit gadus atpakaļ pasaules latviešu zinātnieku kongresa atklāšanā kā zinātniece stāvēju šīs pašas auditorijas priekšā, es runāju par augstiem un abstraktiem principiem – par zinātnes filozofiju un zinātnes un tehnoloģijas saitēm ar sabiedrību. Šodien kā valsts prezidente jūtos spiesta runāt par zinātnes elementāru izdzīvošanu. Taču, neskatoties un šodienas situācijas smagumu, es palieku optimiste. Latvija patiešām ir bagāta ar savu cilvēcīgo un intelektuālo potenciālu. Latvija ir izaudzējusi daudzus jo daudzus cienījamus un pat izcilus zinātniekus. Spējas mums ir, talanti mums ir. Latvijas nākotnei viņi visi ir vajadzīgi. Mums vienkārši ir jāatrod risinājumi, lai valsts savā politikā nenogalinātu šo nabaga visticīgu – zinātni - kam nākotnē vajadzētu dēt zelta oliņas.

Vēlos no sirds apsveikt visus zinātniekus – kā jaunus, tā vecus – kuri piedalās šai Latviešu zinātnes kongresā. Novēlu Jums visiem radošu spēku, gandarījumu par to kas paveikts un izturību piepildot savus nākotnes sapņus un ieceres. Lai jūsu darbs un jūsu ieguldījums vainagojas ar spožām sekmēm, kas nesīs godu un slavu gan tēvzemei, gan zinātnei!

Saistītas tēmas

[Vaira Vīķe-Freiberga](#)

<https://www.president.lv/lv/jaunums/valsts-prezidentes-vairas-vikes-freibergas-uzruna-ii-pasaules-latviesu-zinatnieku-kongresa-2001-gada-14-augusta-riga>